

Niall Ferguson

MARELE RĂZBOI

1914-1918

Traducere de Ioana Aneci

POLIROM
2021

Cuprins

<i>Lista figurilor</i>	6
<i>Lista tabelelor</i>	7
<i>Lista ilustrațiilor</i>	9
<i>Mulțumiri</i>	11
<i>Notă asupra ilustrațiilor</i>	13
Introducere	19
1. Miturile militarismului	39
2. Imperiile, antantele și concilierea eduardiană	61
3. Războiul iluziilor Marii Britanii	80
4. Arme și oameni	99
5. Finanțele publice și securitatea națională	116
6. Ultimele zile ale omenirii : 28 iunie – 4 august 1914	145
7. Zilele din august : mitul entuziasmului pentru război	168
8. Presa și propaganda	196
9. Capacitatea economică : avantajul irosit	224
10. Strategie, tactici și numărul net al pierderilor	249
11. „Măcel maxim cu costuri minime” : finanțarea războiului	277
12. Pulsivnea morții : de ce au luptat soldații	294
13. Dilema celui care ia prizonieri	315
14. Cum să (nu) plătești pentru război	337
Concluzie. Alternative la Armagedon	367
<i>Note</i>	389
<i>Bibliografie</i>	457
<i>Index</i>	489

Chiar și cei care nu s-au simțit cuprinși de entuziasm comentau fenomenul (și nici lui Lloyd George nu prea i-a plăcut să fie aclamat de o „mulțime naționalistă” care amintea atât de mult de cei care celebraseră eliberarea Mafekingului). Felul cum descrie Karl Kraus mulțimea din Viena este profund cinic – e nevoie de imaginația unui reporter ca să transformi găștile de xenofobi beți într-o mulțime de patrioți –, dar nu neagă că acea mulțime a fost acolo¹⁵. Elias Canetti își amintea că a trebuit să fie salvat dintr-o asemenea mulțime pe 1 august, când el și frații săi au fost auziți cântând „God Save the King” (o fanfară militară începuse să cânte melodia germană originală)¹⁶. Nici măcar liderul social-democrat Friedrich Ebert nu a putut nega că rezerviștii pe care îi vedea îngrămădindu-se în trenuri după mobilizare aveau o stare de spirit „încrezătoare” și că mulțimile care le făceau cu mâna la plecare erau cuprinse de un „puternic entuziasm”¹⁷. Bertrand Russell observa „mulțimile care ovaționau... în apropierea Pieței Trafalgar” și descoperirea, „spre oroarea mea, că bărbații și femeile de rând erau încântați de perspectiva războiului”¹⁸. Și William Beveridge i-a văzut, „îngrămădiți pe străzi, așezați pe balustradele din fața clădirii Parlamentului și rânduri-rânduri la baza coloanei lui Nelson”¹⁹.

În timpul crizei din iulie, politicienii – mai ales în Marea Britanie – făceau frecvent referire la „opinia publică”. Pe 25 iulie 1914, sir Edward Grey i-a spus ambasadorului din Rusia că „opinia publică [nu] va... aproba intrarea noastră în război din cauza unei certe cu sârbii”, opinie exprimată și de Francis Bertie la Paris²⁰. Șase zile mai târziu, Pease nota în jurnalul său concluzia cabinetului că „opinia publică nu ne va permite să sprijinim Franța”, deși „o violare a Belgiei ar putea schimba [această] opinie”, declarație pe care Grey i-a citit-o solemn ambasadorului Germaniei, Lichnowsky²¹. „Opinia publică britanică”, raporta Jules Cambon Parisului, „joacă un rol atât de important în ceea ce se petrece”, încât ar trebui să se facă toate eforturile pentru a evita mobilizarea înaintea Germaniei²². Mai târziu, în 1915, Grey remarca faptul că „unul dintre cele mai puternice sentimente ale sale” cu privire la evenimentele din lunile iulie și august ale anului precedent fusese „că el personal nu avea nici o putere să decidă politica, pentru că era doar purtătorul de cuvânt al Angliei”²³. Dacă opinia publică era atât de entuziasmata cum ar părea să sugereze numeroasele descrieri ale mulțimilor, atunci diferitele decizii în favoarea războiului par să fi fost mai greu de evitat decât s-a sugerat în capitolul anterior.

Și totuși, există tot mai multe dovezi care limitează – dacă nu resping cu totul – teza caracterului belicos al maselor. Mulțimi vor fi fost, dar afirmația că starea lor de spirit era pur și simplu una de „entuziasm” sau de „euforie” este înșelătoare. În circumstanțele date de izbucnirea războiului, sentimentele de neliniște, panică și chiar religiozitate milenaristă erau reacții la fel de des întâlnite în rândurile populației.

Este de remarcat faptul că nici măcar politicienii și generalii care au pornit conflictul nu erau prea entuziasmați de război. Am văzut deja cât de pesimiști erau atât Bethmann, cât și Moltke, ca să nu mai vorbim de kaizer. Ba chiar Moltke a fost efectiv în pragul unei căderi nervoase în momentul când a fost lansată ofensiva germană. Pe 4 august, când ministrul de Externe german Jagow a primit vestea despre declarația de război a Angliei, și-a amintit un martor, „trăsăturile lui vădeau... o expresie de angoasă”²⁴. În seara de dinainte, Grey comparase războiul cu „luminile care se sting în toată Europa”, spunându-i unui prieten: „Nu le vom vedea aprinse din nou în viața asta” – epitaful unei epoci²⁵. Singuri în biroul de la Camera Comunelor în acea după-amiază, Asquith și soția sa „nu puteau vorbi din cauza lacrimilor”, după ce el i-a spus doar: „S-a pornit”²⁶. Churchill a fost o excepție. El i-a spus lui Violet Asquith pe 22 februarie 1915:

Cred că eu ar trebui să fiu blestemat – pentru că eu *îndesc* războiul ăsta. Știu că sfărâmă & distruge viața a mii de oameni în fiecare clipă – & totuși, *nu pot* să mă abțin, îmi place fiecare secundă din ei²⁷.

Dar Churchill era în esență un optimist incurabil care nu a încetat niciodată să creadă că există o cale ușoară de a câștiga războiul. În mod evident, soția sa nu era la fel de entuziastă²⁸.

Este de la sine înțeles că foarte mulți membri ai organizațiilor socialiste și pacifiste priveau cu oroare izbucnirea războiului – lucru deloc lipsit de importanță având în vedere cât succes au avut socialiștii la alegeri înainte de 1914 (vezi *supra* capitolul 1). Desigur, partidele socialiste și sindicatele din Europa nu au reușit să oprească războiul: după toate dezbaterile și rezoluțiile, Internaționala a II-a practic s-a dizolvat în componentele sale naționale la începutul războiului. Susținătorii unei greve generale împotriva militarismului s-au trezit copleșiți de apelurile de a sprijini un război pe care toate guvernele combatante reușeau cumva să-l infățișeze drept defensiv. Cazul social-democraților germani (SPD) este cel mai bine-cunoscut, cu toate că și Partidul Laburist britanic s-a comportat cam la fel.

În cea mai mare parte a lunii iulie, principalul ziar al SPD, *Vorwärts*, a exprimat rezerve serioase cu privire la politica Austriei față de Serbia, cerând guvernului să ajungă la o „înțelegere” cu Franța și Marea Britanie²⁹. Liderii partidului s-au simțit atât de expuși, încât doi dintre ei, Ebert și Otto Braun, au părăsit Germania, plecând în Elveția pe 30 iulie, ca măsură de precauție pentru ca nu cumva guvernul să decidă să acționeze împotriva partidului. Cu o zi înainte, Ebert și colegii săi de partid asiguraseră totuși guvernul că „nu a fost planificată și nu trebuie să se teamă nimeni de nici o acțiune (grevă generală sau sectorială, sabotaj sau altele asemenea)”. Pe 4 august o serie de deputați ai SPD – în special revizionistul Eduard David – aveau chiar să fie văzuți aplaudând discursul lui Bethmann Hollweg în Reichstag. Cu totul, doar patrusprezece social-democrați din o sură zece s-au opus votului pentru credite de război dat de grupul parlamentar (printre ei, și acel neînduplecat oponent al militarismului, Karl Liebknecht, care cu doar două săptămâni înainte susținuse un discurs în franceză, bine primit, în fața a vreo 10.000 de socialiști francezi, la Condé-sur-l’Escaut)³⁰. Nouă zile mai târziu, Ebert nota naiv în jurnalul său falsă afirmație a guvernului că Franța și Italia începuseră să se mobilizeze împotriva Germaniei încă din 23 iulie³¹. El, ca și majoritatea liderilor SPD, accepta linia guvernului, și anume că războiul era necesar pentru a apăra Germania de agresiunea Rusiei autocratice – *der Krieg gegen Zarismus* – și a primit ramura de măslin a „păcii civile” (*Burgfrieden*) oferită de Bethmann Hollweg în speranța că își va promova agenda de reformă neoficială³². Similar, Arthur Henderson – care fusese, alături de Keir Hardie, autorul unui pătimăș *Apel la clasa muncitoare* din august 1914 –, s-a alăturat guvernului Asquith ca ministru al Educației în mai 1915, împreună cu alți doi parlamentari laburiști ce au acceptat funcții fără portofoliu.

Cu toate acestea, cei de stânga, care continuau să se opună războiului în ciuda tuturor discuțiilor despre unitate națională, nu erau doar o minoritate irelevantă. Este greu de crezut că „miile de muncitori” care umpluseră „până la refuz sălile de ședințe și demonstraseră în stradă împotriva războiului și pentru pace” la Berlin, pe 29 iulie, au dispărut ca prin minune o săptămână mai târziu; ei se numărau printre cei aproape jumătate de milion de oameni care au participat la proteste împotriva războiului în Germania în

ultimele zile ale lunii iulie³³. La fel și cei 10.000 de socialiști parizieni care l-au ascultat pe Liebknecht pe 13 iulie³⁴. Acei socialiști germani care nu au urmat linia partidului în august aveau și ei un oarecare sprijin din partea cetățenilor, care s-a dovedit a fi surprinzător de dărz în fața șicanelor autorităților. În 1915, când Liebknecht și colaboratorii săi au înființat un ziar care se pronunța contra războiului intitulat *Internationale*, au reușit să vândă 5.000 de exemplare până să intervină statul pentru a confisca restul de 4.000³⁵. Și în Marea Britanie Partidul Laburist Independent (Independent Labour Party, ILP) avea un sprijin modest, dar loial, mai ales în Scoția, unde se pare că liderilor – precum James Maxton – le plăcea să sfideze autoritățile, chiar dacă riscau închisoarea. Poziția lui Maxton este poate cel mai bine surprinsă de cântecul antirăzboinic pe care l-a scris :

O, eu sunt Henry Dubb
Și n-o să plec la război
Pentru că eu nu știu
De ce luptă toți puhoi

La naiba cu kaizerul
La naiba cu țarul
La naiba cu lordul Derby
Și-neă și cu GR-ul [Georgius Rex]³⁶.

Umorul era într-adevăr una dintre cele mai bune cărți ale stângii. Încă din 30 iulie 1914, ziarul socialist *The Herald* publica o povestire de J.C. Squire în care autorul își imagina cum ar descrie în 1920 un istoric războiul ce era pe punctul de a izbucni :

Forțele britanice din străinătate au fost nimicite până la ultimul om la Bois-le-Duc... o sută de mii de germani au căzut în capcană lângă Cracovia și nu au scăpat cu viață decât o zecime... rezervele de alimente din toate țările s-au epuizat... milioane de oameni au murit de foame, din cauza torturii și a incendiilor... în toate capitalele s-au declanșat revolte, iar Moartea Neagră... a măturat din nou Europa de la est la vest.

Pentru a sublinia cât mai limpede ideea, ziarul publica în aceeași zi un articol de fond intitulat „Ura pentru război! ... Ura pentru sânge și măruntaie, pentru plămâni chiruiți, pentru mame înlăcrimate și copii rămași fără tată, pentru moarte și boli în străinătate și pentru mizerie în țară...”³⁷.

Chiar și în Partidul Laburist, Ramsay MacDonald se număra printre cei care s-au opus explicit războiului în Camera Comunelor după discursul lui Grey din 3 august. Ministrul de la Foreign Office, a declarat MacDonald, „nu m-a convins” că „țara este în primejdie”. S-a arătat indiferent față de apelul lui Grey la onoarea națiunii : „Nu există crimă comisă de oameni de stat de soțul ăsta fără ca acești oameni de stat să facă apel la onoarea națiunii. În Războiul Crimeii am luptat din cauza onoarei. În Africa de Sud am dat fuga din cauza onoarei”. MacDonald nu s-a lăsat impresionat nici de argumentul că trebuie purtat acest război pentru binele Belgiei (deși, în acest caz, argumentația sa a fost extrem de întortocheată) :

Dacă Prea Onorabilul Domn ar putea veni să ne spună că o țărișoară europeană ca Belgia este în primejdie și ne-ar putea da asigurări că va limita conflictul la chestiunea aceasta,

atunci noi l-am susține. [Dar] la ce bun să vorbești despre a sări în ajutorul Belgiei când... te implici într-un război paneuropean...

După care MacDonald a atacat și mai eficient politica lui Grey bazată pe înțelegeri :

Prea Onorabilul Domn nu a pomenit nimic de Rusia. Noi vrem să știm despre asta. Noi vrem să încercăm să aflăm ce se va întâmpla, când se va termina totul, cu puterea Rusiei în Europa... În ce privește Franța, noi declarăm solemn și categoric că nici o prietenie între o națiune și alta, precum cea descrisă de Prea Onorabilul Domn, nu ar putea vreodată să îndreptățească una din aceste nații să pornească la război în numele celeilalte.

Pe 5 august, după declarația de război împotriva Germaniei, MacDonald chiar a reușit să convingă Executivul Național al partidului său să adopte o rezoluție care condamnă acțiunea lui Grey și afirmă dorința mișcării laburiste „de a garanta pacea cât mai curând”. Deși nu a reușit să atragă de partea lui și grupul parlamentar – care a votat pentru creditele de război în aceeași zi –, atacurile sale împotriva lui Grey au fost aplaudate de membri ai ILP³⁸.

Dar nu numai socialiștii se opuneau războiului. În Germania, Liga Noua Patrie (*Bund neues Vaterland*) a fost înființată în toamna anului 1914 pentru a înlocui slăbita Societate Pacifistă. Pacifiști germani erau implicați și în paneuropeana Organizație Centrală pentru o Pace Durabilă, care se întrunea pe teren neutru³⁹. În Marea Britanie erau două grupări înființate în iulie 1914 care se opuneau intervenției: Liga Britanică pentru Neutralitate, fondată de Norman Angell și alții, și Comisia Britanică pentru Neutralitate, printre membrii căruia se număra și J.A. Hobson⁴⁰. Acesta din urmă a publicat pe 3 august o scrisoare ce descria Germania ca fiind „prinsă la mijloc între niște state ostile, cu o civilizație înaltă” și „aliată rasial” cu Marea Britanie⁴¹. Ulterior au apărut Comitetul Opreți Războiul și Asociația „Nu Recrutării”. În stilul lui idiosincrazic, după cum am văzut, George Bernard Shaw se opunea războiului cam din aceleași motive precum cele invocate de aceste grupuri (în general) radicale⁴².

Diferită în esență era opoziția față de război a acelei clici de intelectuali carecum narcisiști cunoscuți ca „Grupul Bloomsbury”. Lytton Strachey, Duncan Grant, David Garnett, Gerald Shove, E.M. Forster și fratele Virginiei Woolf, Adrian Stephen – aproape toți membri ai Grupului Bloomsbury – refuzau serviciul militar din motive de conștiință (deși doar Shove era cu adevărat pacifist). Opiniile lor de un libertarianism snob sunt poate cel mai bine rezumate în scrisoarea trimisă de Grant tatălui său :

Nu m-am gândit niciodată că ar fi posibil un mare război european. Părea că niște oameni civilizați nu ar putea face niciodată o asemenea nebunie absolută... Am început să înțeleg că dușmanii nu sunt niște mase vagi de străini, ci masa de oameni din propria țară și masa de oameni din țara dușmană, și că prietenii sunt oameni cu idei adevărate pe care poate chiar i-ai întâlnit în fiecare țară pe care ai vizitat-o. Încă mai cred asta și consider că războiul este nebunie curată⁴³.

Pentru Clive Bell și lady Ottoline Morrell, războiul era, cum spunea Virginia Woolf, „sfârșitul civilizației”, făcând „zadarnică restul vieții noastre” : în articolul lui *Peace at Once* (1915), Bell susținea pur și simplu (și deloc inexact) că războiul va reduce esența fericirii umane : „Muncitorii noștri vor avea parte de mâncare mai proastă, concedii mai scurte,

incăperi mai mici, mai puțină distracție, mai puțină liniște – într-un cuvânt, mai puțină bunăstare decât înainte⁴⁴.

În universitățile europene auzai cu totul alte argumente împotriva războiului. La Viena – după un moment care l-a presupus patriotic –, Sigmund Freud a atacat „statul belicos” pentru că „își arogă orice nelegiuire, orice silnicie care l-ar dezonoara pe individ”⁴⁵. La Berlin, Albert Einstein și fizicianul Georg Friedrich Nicolai, autorul unei *Die Biologie des Krieges (Biologiei războiului)*, se numărau printre semnatarii unui „Apel către europeni”, conceput ca ripostă la declarația bombastică prorăzboi intitulată „Către lumea culturii” și semnată de nouăzeci și trei de intelectuali (vezi *infra* capitolul 8). Walther Schücking, profesor de drept la Marburg, a fost unul dintre cei mai de seamă pacifiști germani, susținând pe tot parcursul războiului un sistem de relații internaționale bazat pe lege și pe arbitraj, nu pe conflict militar⁴⁶. La Paris, muzicologul Romain Rolland denunța războiul ca fiind „colapsul civilizației... cea mai mare catastrofă din istorie... spulberarea celor mai sfinte speranțe ale noastre de înfrățire între oameni”⁴⁷. Implicarea filosofului Bertrand Russell, de la Cambridge, în Uniunea pentru Control Democratic (UDC) și Asociația „Nu Recrutării” este atestată: potrivit lui Russell, Grey era un „partizan al războiului” și războiul era rezultatul neadoptării unei politici raționale de conciliere față de Germania⁴⁸. Este adevărat că Russell era o figură izolată la Cambridge; ba chiar implicarea lui în UDC l-a costat postul de la Trinity College. Totodată, entuziasmul față de război nu era nici pe departe sentimentul majorității. Profesorul J.J. Thomson se număra printre cei care s-au opus public în 1914 intervenției britanice, ca și istoricul F.J. Foakes-Jackson, unul dintre semnatarii Protestului Savanților din 1 august. Un alt istoric (deși nu mai era *fellow* la Cambridge) care s-a opus public „participării Angliei la crima europeană” a fost G.M. Trevelyan⁴⁹. Puțini profesori universitari au fost germanofobi atât de convingși de la bun început precum Henry Jackson de la Trinity College. Tatăl lui John Maynard Keynes, Neville, era probabil mai reprezentativ pentru atitudinea celor de la Cambridge, jucând cu un aer trist golf ca să nu se mai gândească la oroarea „acestui război teribil”⁵⁰. La London School of Economics, Graham Wallas era membru al Comitetului pentru Neutralitatea Britanică. Cu siguranță, mulți dintre primii oponenți ai intervenției – printre care și Wallas și George Trevelyan – și-au schimbat părerea după 4 august⁵¹. Într-o scrisoare din 13 august Trevelyan acceptă părerea că „actuala luptă îngrozitoare este pentru salvarea Angliei, a Belgiei și a Franței de iuncheri și pentru salvarea de la prăbușire a civilizației noastre insulare, cu țesătura sa delicată”⁵². Dar o asemenea atitudine era departe de entuziasmul față de război și reflecta în primul rând puterea de atracție a chestiunii belgiene pentru un spirit impregnat de tradiția liberală a secolului al XIX-lea.

Mai puțin cunoscute sunt expresiile sentimentelor antirăzboinice de la Oxford, care era mai conservator. Doi profesori de la Oxford s-au numărat printre cei care au semnat „Protestul Savanților împotriva Războiului cu Germania” publicat sub formă de scrisoare către *The Times* pe 1 august, și care declara:

Considerăm Germania o națiune deschizătoare de drum în Arte și Științe și am avut și avem cu toții de învățat de la savanții germani. Războiul cu ea în interesul Serbiei și al Rusiei va fi un păcat împotriva civilizației... Ne considerăm îndreptățiți să protestăm împotriva atragerii noastre în lupta cu o națiune atât de asemănătoare nouă și cu care avem atâtea în comun⁵³.

Această perspectivă a fost adoptată și de nimeni altul decât prorectorul T.B. Strong de la Christ Church College, în discursul susținut de el la începutul primului semestru din 1914, când afirma că Germania este „singura putere din Europa cu care avem cea mai strânsă afinitate”. *Oxford Magazine* a adus un omagiu absolvenților germani de la Oxford care au fost uciși în război și în ianuarie 1915 a publicat o scrisoare de la Kurt Hahn – fost student la Christ Church College – care punea războiul pe seama politicii externe a lui Grey. Cu siguranță, istoricii de la Oxford au jucat un rol de frunte în propaganda antigermană (vezi capitolul următor) și revista studentească *Varsity* a adoptat un ton din ce în ce mai germanofob pe măsură ce războiul trecea. Însă peste o sută de persoane au semnat o scrisoare de protest împotriva hărțuirii de către revistă a profesorului german H.G. Fiedler (care a culminat cu un apel la boicotarea examenelor la germană)⁵⁴. A fost, poate, o notă de ironie în cuvântarea din 1916 a prorectorului, când a declarat că din acel moment Oxfordul va „urma liniile noastre și nu va încerca să importe metode germane și rigiditatea germană... în sistemul nostru”: de fapt, în timpul războiului a fost introdus titlul de „doctor”, imitând conștient sistemul postuniversitar german⁵⁵. Nici administratorii bursei Rhodes nu au cedat presiunilor de a elimina bursele Rhodes pentru germani până în martie 1916⁵⁶. Aritudinea „mai mult la necaz decât la mânie” a fost bine surprinsă de H. Stuart Jones, membru al consiliului la Trinity College, într-o scrisoare publicată într-un ziar din nord:

Nici Norman Angell, nici oricine altcineva nu mă convinge să nu detest războiul; dar, când el ne spune că Germania s-a abținut să provoace ostilități în timpul unei crize anterioare de teama unor tulburări în Alsacia și Lorena, și mai zice că, dacă va cuceri Rotterdamul, Anversul și Dunkerque, se va abține de la agresiuni pentru că li va fi greu să-și governeze populațiile supuse, te întrebi dacă să râzi ori să plângi de așa o prostie uriașă⁵⁷.

Ar trebui subliniat și faptul că mulți liberali cu vederi de stânga care au sprijinit efortul de război au făcut-o fără pic de entuziasm. William Beveridge și John Maynard Keynes au depus eforturi serioase în slujba economiei britanice de război în tot acest timp; dar amândoi considerau că războiul este o greșeală. Beveridge i-a spus mamei sale pe 3 august că, deși:

...pare necesar și într-un sens de datoria noastră... este contrar tuturor convingerilor mele să colaborăm cu francezii și rușii împotriva germanilor. Nu pot decât să sper că, dacă într-adevăr vom intra în război, vom înțelege – și că și neamțul va înțelege – că nu este vorba de ranchiună și că vom fi întotdeauna deschiși să facem pace rapid⁵⁸.

Două săptămâni mai târziu scria disperat:

Urâsc ceea ce fac... Toate la câte lucrez vor fi înghițite de militarism în următorii zece ani și eu voi fi prea ocupat cu ele ca să mai particip la vreuna dintre noile mișcări pentru dezarmare ce ar putea lua naștere din războiul ăsta⁵⁹.

Keynes a căutat în van să-i convingă pe fratele său Geoffrey și pe prietenul lui ungar Ferenc Békássy să nu se întorască. La sfârșitul lui octombrie 1914, când prietenul său Freddie Hardman a fost ucis, el i-a scris lui Duncan Grant: „Te amărăști de tot și îți dorești să se termine odată războiul aproape indiferent în orice condiții. Nu pot îndura